

ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΚΡΙΣΙΣ

Εισήγησις ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ,
τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας

Ἡ παροῦσα κρίσις ἐγκαινιάζει τὰ διαγωνίσματα ἅτινα προκηρύσσονται εἰς μνήμην Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, συσταθέντα δι' εὐγενοῦς προσφορᾶς τῆς κ. Ἑλένης Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἀνεψιάς τοῦ μεγάλου Ἑλλήνος γλωσσολόγου. Εἰς τὰ διαγωνίσματα ταῦτα θὰ βραβεύωνται ἐπιστημονικαὶ μελέται, δι' ὧν προάγεται ἡ ἔρευνα τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνισχυομένης οὕτω τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐθεμελίωσεν ὁ ἀοίδιμος καθηγητὴς καὶ τὸ ὅποιον τὸν ἀνέδειξε διεθνῶς ὡς ἐπιστημονικὸν ἐρευνητὴν πρῶτον μεγέθους. Τὰ διαγωνίσματα προκηρύσσει τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, διεξάγει δὲ τριμελὴς κριτικὴ ἐπιτροπεία ὀριζομένη ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἣς προεδρεῖται ὁ ἐκάστοτε καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας καὶ μετέχουν δύο ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Κατὰ ταῦτα μέλη τῆς ἐπιτροπείας ταύτης ἐν τῷ παρόντι ὠρίσθησαν¹ ὁ καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας κ. Γεώργ. Ι. Κουρμούλης, ὁ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας κ. Νικ. Β. Τωμαδάκης καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας κ. Στυλ. Κορρές. Ἡ ἐπιτροπεία συνήλθε ἐν τῷ Γλωσσολογικῷ Σπουδαστηρίῳ πρὸς κρίσιν τῶν ὑποβληθέντων ἔργων τῇ 2ᾳ Μαΐου 1960 καὶ ἐνέκρινε τὴν εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Κουρμούλη, ἔχουσαν οὕτω :

Πρὸς κρίσιν ὑπεβλήθησαν τὰ ἔργα τοῦ κ. Σταμ. Καρατζᾶ « *L'origine des dialectes Néo-Grecs de l'Italie meridionale* » καὶ τοῦ κ. Χ. Παπαχριστοδούλου « *Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ἰδιωμάτων* ».

Ἀμφότεροι οἱ προσελθόντες εἰς κρίσιν εἶναι γνωστοὶ ἐρευνηταί. Ὁ κ. Σταμ. Καρατζᾶς εἶναι παλαιὸς συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἤδη ὑφηγητὴς τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ἀμβούργου, ἐπιστήμων γλωσσολόγος καὶ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ γνωστὸς δόκιμος ἐρευνητὴς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ὁ κ. Παπαχριστοδούλου, γυμνασιάρχης ἐν Ρόδῳ καὶ Ρόδιος ἔχει ἀπὸ μακροῦ

1. Συνεδρία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1957.

καταστή εὐφήμως γνωστὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν νεοελληνιστῶν, ὡς ἀκάματος συλλογεὺς καὶ μελετητὴς τοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ θησαυροῦ τῆς ἰδιαίτερας αὐτοῦ πατρίδος.

Τὸ ὑποβληθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Καρατζᾶ πρὸς κρίσιν ἔργον « *L'origine des dialectes Néo-Grecs de l'Italie méridionale* » Paris 1958 ἐκ σελ. 355 ἐδημοσιεύθη τῇ συνδρομῇ τοῦ Centre National de la Recherche Scientifique τῆς Γαλλίας εἰς τὴν σειρὰν Collection de l'Institut d'Études Byzantines et Néo-Helleniques de l'Université de Paris (Fascicule 18). Πρόκειται λοιπὸν περὶ ἔργου ὅπερ ἔχει ἥδη ἔν τινι βαθμῇ ἐκτιμηθῇ, ἐφ' ὅσον, ἡ ἔκδοσις τοῦ ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ σπουδαίου ἐπιστημονικοῦ κέντρου καὶ υἱοθετήθη περιληφθὲν εἰς διεθνῶς γνωστὴν σειρὰν ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων. Ἄλλως τε τὸ βιβλίον τοῦ κ. Καρατζᾶ ἐκρίθη ὡσαύτως εὖμενῶς ὑπὸ ἐιδικῶν εἰς γνωστὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικά.

Πραγματεύεται ἐκ νέου τὸ ἥδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τεθὲν ζήτημα ἂν ἡ λαλουμένη σήμερον ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ ὑπὸ δεκάδων τινῶν χιλιάδων ἀτόμων ἑλληνικῇ γλώσσᾳ συνεχίξῃ ἀρχαίαν παράδοσιν, ἂν δηλαδὴ ἡ γλώσσα αὕτη εἶναι φυσικῇ ἐξέλιξις τῆς ἑλληνικῆς, ἡ ὁποία ἐλαλεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰς αὐτόθι ἑλληνικὰς ἀποικίας ἢ ἂν ἡ παράδοσις αὕτη διεκόπη κάποτε κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον θὰ ἐξέλιπε καὶ ἡ γλώσσα του, ὡς εἰκός, θὰ ἐσιγήθη, βραδύτερον δὲ εἰς χρόνους Βυζαντινοὺς διὰ νέων ἐποικισμῶν κατωκλήθη καὶ πάλιν ὁ τόπος ὑπὸ Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι εἶναι φορεῖς τῆς γλώσσης, ἥτις λαλεῖται σήμερον. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἀποικιακὸν ἑλληνικὸν στοιχεῖον τῆς περιοχῆς ἐπέζησε τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν διατηρῆσαν τὴν γλῶσσαν του μέχρι σήμερον, εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ σημερινὴ γλῶσσα τῶν Ἑλληνοφόνων τῆς Κάτῳ Ἰταλίας εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν Βυζαντινῶν ἀποίκων, ἄσχετος πρὸς τὴν ἐν τῷ τόπῳ λαλουμένην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς φορεῖς ταύτης. Αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς καὶ τοὺς πρωῒμους Βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι ὀλίγαι καὶ ἐν πολλοῖς ἀσαφεῖς¹, ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἀποκομίσῃ οὐσιαστικὴν βοήθειαν ἐξ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τοῦ ζητήματος.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν κυρίως δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ σπουδαιότης τοῦ ζητήματος ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν διαπρεπῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐδιχάσθησαν ἐνωρὶς καὶ ὑπεστήριξαν ἄλλοι μὲν τὴν πρώτην

1. Πβ. τὸ κεφ. Von der Antike bis Byzanz ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ G. Rohlf's, Griechen und Romanen in Unteritalien, Genève 1924 καὶ τὸ κεφ. Arguments historiques τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Καρατζᾶ.

ἄλλοι δὲ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο ἀπόψεων¹. Κυρίως δ' ὅμως τὸ ζήτημα ἐτέθη ὑπὸ αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν θεωρήσιν ἀφ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἔργα τοῦ Giuseppe Morosi: *Studi sui dialetti Greci della terra d'Otranto* (1870), *Dialetti romaici del mandamento di Bova in Calabria* (1874), *L'elemento greco nei dialetti dell'Italia meridionale* (1890). Διὰ τῶν μελετῶν τούτων γίνεται τὸ πρῶτον ἐπαρκῶς γνωστὴ ἡ διάλεκτος, τὸ πρῶτον δ' ὡσαύτως διατυπύεται ἐν αὐτοῖς ἡ θεωρία τοῦ Ἰταλοῦ σοφοῦ, καθ' ἣν ἡ λαλουμένη ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικὴ δὲν συνεχίζει ἀρχαίαν παράδοσιν, ἀλλ' εἶναι ἡ γλῶσσα ἐγκαθιδρυθέντων ἐκεῖ νεωτέρων Ἑλλήνων ἀποίκων ἀπὸ τοῦ XI μέχρι τοῦ XIII αἰ. μ.Χ. Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ περὶ τὸ θέμα ἀσχολούμενοι Ἰταλοὶ ἐρευνῶνται ἔχοντες ἐκτοτε κατὰ βάσιν τῆς ἀνωτέρω θεωρίας καὶ ὅτι ἡ ἔκτοτε σημειωθείσα πρόοδος τῆς ἐρευνῆς ὠδήγησεν ἐν Ἰταλίᾳ εἰς ἀπλὴν μόνον μετατόπισιν τῆς χρονικῆς βάσεως αὐτῆς. Οὕτως ὁ Carlo Battisti², διαφερόμενος πρὸς τὸν Morosi, διετύπωσε παραλλάσσουσαν ἰδίαν θεωρίαν περὶ συστηματικῆς προσπάθειας ἐκ νέου ἑλληνισμοῦ τῆς Κάτω Ἰταλίας εἰς χρόνους Βυζαντινοῦς ἀπὸ τοῦ VII αἰ. κ.ξ.³ Κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἡ «βυζαντινὴ» θεωρία ὑποστηρίζεται ζωηρῶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ καθηγητοῦ κ. O. Parlangèli οὗτινος κυρίως τὸ ἔργον *Sui dialetti romanzi e romaici del Salento*, Milano 1953 παρώθησε τὸν κ. Σ. Καρατζᾶν νὰ γράψῃ τὴν ἐνταῦθα κρινομένην μελέτην.

Πρὶν ἢ λεχθῶσι τὰ πρέποντα περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ, εἶναι ὁ τόπος ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ ὅτι τὴν θεωρίαν Morosi ἀνέτρεψεν εὐθὺς σχεδὸν ἀπὸ τῆς διατυπώσεώς της, ἡ δὲ ξεῖα ἐπιστημονικὴ παρατηρητικότης τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι. Λέγω δὲ ὅτι πρέπει νὰ τονισθῇ τοῦτο, διότι μολονότι πρόκειται περὶ γενναίας προσφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, παραγνωρίζεται ἡ ὑποτιμᾶται τοῦτο ὑπὸ τινων τῶν νῦν γραφόντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Οὕτω καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Καρατζᾶς — τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ σημαντικὸν καὶ ἀξιοπρόσεκτον κενὸν τῆς μελέτης του — δὲν φαίνεται ὡς ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς σημασίας τῆς συμβολῆς τοῦ μεγάλου διδασκάλου ἡμῶν εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα⁴. Τὴν ὅλην ἀντίθεσιν τοῦ Χα-

1. Ἰδ. Γ. Χατζιδάκι, MNE 2, 481 κ.ξ.

2. Appunti sulla storia e sulla diffusione dell'ellenismo nell'Italia meridionale, *Revue de Linguistique Romane* 3 (1927) 1-91.

3. Πλήρη βιβλιογραφία περὶ τῆς διαλέκτου καὶ τοῦ ζητήματος ἰδ. παρ' Oronzo Parlangèli, *Sui dialetti romanzi e romaici del Salento*, Milano 1953, σ. 87 κ.ξ., ἐν δὲ παρὰ S. G. Kapsomenos, *Die griechische Sprache zwischen Koine und Neugriechische ἐν Berichte zum XI Internationalen Byzantinisten Kongress*, München 1958, II, 1, σ. 16-17.

4. Ἀντικειμενικώτερος ἐκτιμητὴς τῆς βασικῆς θέσεως τοῦ ζητήματος ἐμφανίζεται ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Καψωμένος, ὅστις δὲν παρέλειψε καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ καὶ

τζιδάκι πρὸς τὴν θεωρίαν Morosi ὑπολαμβάνει ὡς συνισταμένην εἰς βραχείας τινὰς παρατηρήσεις: « Malgré l'opposition de G. Hatzidakis qui, dans de brèves remarques, admettait la continuité ininterrompue du grec dans les territoires de la Grande Grèce de jadis, depuis les premières colonisations de l'Hellénisme pré-chrétien jusqu'à présent... ». Καὶ κατωτέρω ἀορίστως καὶ σχεδὸν παρεμπιπτόντως: « si l'on excepte Hatzidakis, qui s'était opposé à la théorie de Morosi avant Rohlf's même... »¹.

Νομίζομεν ὅτι οὕτω δὲν ἐκπληροῦται, ὥς θὰ ἔδει, τὸ ὀφειλόμενον ἐπιστημονικὸν χρέος πρὸς τὸν Χατζιδάκιν, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὗτος ἀναμφισβητήτως εἶναι ὁ πρῶτος καὶ μόνος εἰς τὴν ἐποχὴν του, ὁ ὁποῖος ὑπέδειξε τὴν ἀδυναμίαν τῆς θεωρίας Morosi καὶ προσέβαλε τοὺς ἐπιστημονικοὺς λόγους, δι' οὓς ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ λαλουμένη συνεχίζει ἀδιάκοπον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἑλληνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Ὁ θεωρῶν σήμερον ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον τοῦ ζητήματος, ἀποκομίζει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κατόπιν ἔρευνα ἐξεμεταλλεύθη ἐπιμελῶς πάντα τὰ παρατηρήματα τοῦ Χατζιδάκι, ὅτι πάντα σχεδὸν συνεπλήρωσε ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρου ὕλικου καὶ εὐρυτέρας ἐρεύνης, ἀλλ' ὅτι οὐδὲν τούτων παρέστη ἀνάγκη νὰ τροποποιήσῃ κατὰ βάσιν, ἔτι δὲ μᾶλλον οὐδὲν τούτων κατωρθώθη νὰ ἀνατραπῇ ἐξ ἀντιθέτου πλευρᾶς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Χατζιδάκι ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ ἀποτελῇ τὴν πλέον ἀκαταμάχτην θέσιν ἐναντίον τῆς « Βυζαντινῆς θεωρίας ». Ἡ προβολὴ δὲ ἐνταῦθα τῆς διδασκαλίας τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ δὲν σκοπεῖ βεβαίως νὰ μειώσῃ τὸ παρὰπαντὸν τὸν ὀφειλόμενον μέγαν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑψηλὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν ἀνεκτιμήτου ὄντως ἀξίας ἐπιστημονικὴν προσφορὰν τοῦ Gerhard Rohlf's, ἄνευ τῆς ἀκαμάτου ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τοῦ ὁποῖου οἱ λόγοι τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Χατζιδάκι πρὸς τὴν θεωρίαν Morosi θὰ παρέμεναν ἴσως μέχρι σήμερον ἀδιαφώτιστοι καὶ ἡ ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Morosi ἐπιχειρηματολογία ἀσυμπλήρωτος, οὕτε βεβαίως νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς θετικῆς προσφορᾶς τῶν ἡμετέρων νεωτέρων ἐρευνητῶν Σ. Καψωμένου καὶ Σ. Καρατζᾶ.

Κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ φερωνύμου τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι διαγωνίσματος, τὰ βασικὰ παρατηρήματα, ἅτινα διετύπωσεν οὗτος ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Morosi, διὰ νὰ δειχθῇ

ἐνθ' ἀν., σ. 16 - 17 νὰ γράψῃ: Obwohl diese Ansicht (δηλ. ἡ τοῦ Morosi) von Hatzidakis (Einl. in die neugriech. Gramm. 44 ff, MNE II 480 ff) widerlegt wurde, wurde sie von den meisten ohne weitere Nachprüfung übernommen, bis sie G. Rohlf's auf Grund von ausgedenten sowohl die griechischen wie die romanischen Dialecte Unteritaliens berücksichtigenden Forschungen erfolgreich bekämpfte.

1. Καρατζᾶς, σ. 18 - 19 καὶ σ. 20.

ὅτι πάντα ταῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς ἐναντίον τῆς θεωρίας ταύτης ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας :

Ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῆς 11^{ης} Μαρτίου 1890¹, ὁ Χατζιδάκις ἀνήγγειλε πρὸς τοὺς ἑταίρους τὸν θάνατον τοῦ Giuseppe Morosi, ἀπένειμε δὲ τὸν ὀφειλόμενον δίκαιον ἔπαινον πρὸς τὸν ἀκάματον ἐρευνητὴν καὶ μελετητὴν τῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένης ἑλληνικῆς. Ἐν συνεχείᾳ ἀνέπτυξε πῶς εἶχε τὸ ζήτημα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Morosi, ἀνέφερε δὲ πάντας τοὺς ἀσχοληθέντας ἐν οἷς καὶ τὸν πολὺν Fr. Aug. Pott, ὅστις εἰς διατριβὴν του ἐν Philologus IA (1856) σ. 244-269 ὑπὸ τὸν τίτλον « Altgriechisch im heutigen Kalabrien? » ἀπέρριψε τὴν δυνατότητα καταγωγῆς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἐκ τῶν ἀρχαίων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος Ἑλλήνων, ἐπικαλούμενος τὸ γνωστὸν χωρίον τοῦ Στράβωνος² καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ γλῶσσα ἦν λαλοῦσι κατὰ τὴν προφοράν, τοὺς γραμματικοὺς τύπους, τὰς παραγωγικάς καταλήξεις κλπ. ἐλέγχουν τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν, ἐπομένως οἱ τὴν γλῶσσαν ταύτην λαλοῦντες δὲν εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Pott ὁ Χατζιδάκις ἀντιπαρετήρησε : « Τὸ ἐκ τῆς γλώσσης συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι ὁμολογουμένως ἀναγκαῖον, ἀφοῦ σήμερον εἶναι γνωστὸν, ὅτι σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης διάλεκτοι ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κατέληξαν εἰς τὴν Κοινὴν καὶ δὴ ὅπως ἐν ταῖς λοιπαῖς Δωρικαῖς χώραις, ἤγουν ἐν Κρήτῃ, ἐν Πελοποννήσῳ κλπ. δὲν λαλεῖται ἡ ἀρχαία Δωρική, πλην ἐν Κυνουρίᾳ, εἰ καὶ ὁμολογουμένως οὐδεμία οὐδέποτε ἐπῆλθεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις διακοπὴ τῆς παραδόσεως τῆς ζώσης γλώσσης, οὕτως ἡδύναντο νὰ διασωθῶσι μὲν ἀρχαῖοθεν οἱ Ἕλληνες τοῦ Ρηγίου καὶ τοῦ Ὑδροῦντος, νὰ λαλῶσι δ' ὅμως οὐχὶ τὴν ἀρχαίαν ἀλλὰ τὴν κοινὴν καὶ δὴ σήμερον τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ μετὰ προφορᾶς βεβαίως νέας καὶ οὐχὶ ἀρχαίας »³. Δηλονότι εὐθύς ὥς ἔθιξε τὸ ζήτημα ὁ Χατζιδάκις προέβαλε τοὺς ἀγλαοὺς καρποὺς τῆς διδασκαλίας του περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἀπὸ τῆς Κοινῆς, ὑποδεικνύων τὴν ἀκολουθητέαν ὁδὸν πρὸς ἔρευναν πάσης ἄλλης Νεοελληνικῆς διαλέκτου, πλην τῆς Τσακωνικῆς. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Pott ἐπανέλαβε καὶ ὁ Morosi, ἐπαναλαμβάνουσι δὲ κατὰ καιροὺς μέχρι σήμερον οἱ Ἰταλοὶ ἐρευνηταί, οἱ δὲ ἀντιφερόμενοι πρὸς αὐτοὺς ἡμέτεροι καὶ ξένοι ἀνατρέπουν τὴν κακοδιδασκαλίαν ἐπαναλαμβάνοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χατζιδάκι, χωρὶς πάντοτε νὰ φαίνεται ποῖος εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας. Τελευταίως ὁ G. Rohlfs, ἀντικρούων τὸν O. Parlangeli ὅστις ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐπιχείρημα Pott-Morosi, γρά-

1. Ἰδ. Ἀθηνᾶ 2 (1890) σ. 697 κέξ.

2. Ἰδ. κατωτ. σ. 505.

3. Ἀθηνᾶ 2 (1890) 698-699.

φει: « Ist es nicht unglaublich: 80 Jahre nach den Arbeiten von Morosi (1870-1878) wiederholt Parlangeli die längst überwundene Argumente seines italienischen Landsmannes! »¹. Κατὰ τὴν συνεδρίαν ἐκείνην τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ὁ Χατζιδάκις, ἵσως ἐπειδὴ ἐνεκρολόγει ἄνδρα φίλον καὶ θεράποντα τῆς ἐπιστήμης ὁτοηρόν, ἐξέφρασε μετὰ πολλῆς λεπτότητος καὶ ἐπιφυλάξεως ὅ,τι ὀλίγον βραδύτερον διετύπωσε σαφέστερον, εἰπὼν καὶ γράψας ἐν παρόδῳ καὶ παρενθέσει: « Λεκτέον ἐν παρόδῳ ὅτι δύναται τις νομίζω νὰ δι'σχυρισθῇ ὅτι καὶ ἀρχαιότερον ἐσώθησαν αὐτόθι Ἕλληνες. Λέγω τοῦτο ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τύπους οἷον ἡ φίλα..., κλέφτα..., ἡ φιλομένα..., ἐφίλασα κτλ. ἃ δύναται νὰ εἶναι Ἀωρικά. Οὐδὲ τοῦ Στράβωνος ἡ μαρτυρία κωλύει, διότι οἱ ἀνωτέρω τύποι λέγονται ἐν Βονα παρὰ τὸ Ρήγιον, ἔνθα καὶ κατὰ Στράβωνα ἐλαλεῖτο ἡ ἐλληνική. Ἀλλὰ περὶ τοῦτου ἄλλοτε ἀκριβέστερον » (Ἀθηνᾶ 2, 700).

Δύο ἔτη βραδύτερον, τῷ 1892, ὁ Χατζιδάκις ἐν τῇ Einleitung χρησιμοποιοῖ τὸ Κατωῖταλὸν ὕλικόν ἄλλοτε διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ διάλεκτος ὁμοῦ μετ' ἄλλων Νεοελληνικῶν διατηρεῖ κατ'ἀλοιπον παλαιοῦ Ἀωρικοῦ α (σ. 97-98), ἄλλοτε διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τονισμοὶ οἷον Κατωῖταλ. κόσσυφα ἔναντι Κρητ. κοτσουφὸς « auf alte Doppelformen zurückzuführen sind » (σ. 437). Ἐν τῷ κεφαλαίῳ μάλιστα Die Entstehungsepoche des Neugriechischen ἐν ὑποτίτλῳ Ergebnisse der griechischen Sprachgeschichte (σ. 228-229) πραγματευόμενος λέξεις καὶ τύπους, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις εἶναι περιορισμένη εἰς ὠρισμένας περιοχὰς καὶ δὴ μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Κρήτην, Πελοπόννησον, Ρόδον, Κάτω Ἰταλίαν κ.ἀ. ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα « dass diese Gegenden nie von griechischen Bevölkerung ganz entblösst gewesen sind, dass also die behauptete Neucolonisierung von Byzanz aus nicht nöthig war »².

Τὸ ἐνταῦθα ἐν βραχεὶ λεχθὲν περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς κρίνει ἀνεπαρκὲς ὁ Χατζιδάκις, ἔνεκα τῆς γενικῆς κρατούσης τότε γνώμης τῶν Pott - Morosi περὶ τῆς Βυζαντινῆς προελεύσεως τῆς διαλέκτου ταύτης, διὸ καὶ ἐπανερχεται ἐν τέλει τοῦ τόμου ἐν Berichtigungen und Nachträge, σ. 442 κἑξ. καὶ ὑποστηρίζει τὴν θέσιν του. Συμπληρῶν ἔτι δὲ καὶ ἀναπτύσσειν περαιτέρω ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος εἶχε πρὸ διετίας ἐκθέσει ἐν Ἀθηνᾶ νεκρολογῶν τὸν

1. Glotta 38 (1959) 102, σημ. 2.

2. Κατὰ τὴν ἀναδημοσίευσιν τοῦ κεφαλαίου τούτου ἐν ΜΝΕ 1, 406 κἑξ. κατέληγεν εἰς ἀκόμη κατηγορηματικώτερον συμπέρασμα: « Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα σαφέστατα μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ χώραι αὗται οὐδέποτε ἔμειναν ἔρημοι Ἑλλήνων, καὶ δὴ ἡ μετὰ μεγάλου πατάγον ὡς ἀναντίλεκτος ἀλήθεια διατυμpanισθεῖσα ἐρήμοις καὶ ἔπειτα νέα τῶν χωρῶν τούτων ἐποίκησις ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξελέγχεται ἱστορικῶς ψευδής » (σ. 480).

Morosi¹ ἀντικρούει πρῶτον τὴν ἀποψιν τοῦ Budinszky² καθ' ἣν αἱ ἐν Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας ἑλληνικαὶ γλωσσικαὶ νησίδες δὲν εἶναι ὑπολείμματα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς, ἀλλ' ἡ γλῶσσα Ἑλληνοφώνων Ἀλβανῶν ἐποικισθέντων αὐτοῖσι περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωonos. Κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν ἀντικρούει τὴν ἀποψιν ταύτην, παρατηρῶν ὅτι τὰ ἐπιχώρια ταῦτα ἀρχαιοπινῇ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου³, ἀποκλείεται νὰ ἐκόμισαν ἑλληνιστὶ λαλοῦντες ἕξ ἄλλου ἑλληνικοῦ τόπου, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀπὸ μακροῦ εἶχον ἐκκλείψει εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἡ διάλεκτος δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἕξ Ἑλλήνων ἐγκατασταθέντων κατὰ τοὺς ὑστέρους Βυζαντινοὺς χρόνους, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι ἡ ἰδίᾳ πρὸς τὴν γλῶσσαν ἣν παρέχουν τὰ ὑπὸ τῶν Trinchera, Cusa, Spata, Ζαμπελίου δημοσιευθέντα γλωσσικὰ μνημεῖα. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου, συνεχίζει, οἱ Ἱταλοὶ ἐπιστήμονες ἀναγουν μὲν τὴν προέλευσιν τῆς διαλέκτου εἰς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀρνοῦνται δ' ὅμως τὴν ἀδιάκοπον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος γλωσσικὴν παράδοσιν. Ἀναφέρεται καὶ ἄλιν εἰς τὸν Pott, λέγων ὅτι καὶ τὸ νεωτερικὸν τῆς διαλέκτου οὐδὲν ἀποδεικνύει⁴, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ἔτερον ἐπιχείρημα τοῦ Pott, δηλονότι ἡ προσαγωγή τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος VI 253⁵, ὅπερ φαινομενικῶς φαίνεται ἰσχυρόν, μόνον ὡς γενικὴ μαρτυρία ἐκλατινισμοῦ τῆς Ἱταλίας, μὴ ἀποκλείουσα τοπικὴν διατήρησιν τῆς ἑλληνικῆς, δύναται νὰ ἐκληφθῇ. Ἐν συνεχείᾳ προσάγει, ὡς ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ἀδιακόπου παραδόσεως τῆς Κατωῖταλικῆς, ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Συρακουσῶν, Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως χρονολογουμένας ἀπὸ τοῦ III-VI αἰ. μ.Χ. Αὗται ἐγράφησαν ἑλληνιστὶ « weil die Bewohner dieser Länder noch das Griechische gebrauchten » (σ. 444). Τέλος τὴν ἀποψιν τοῦ Budinszky⁶, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διετηρήθη μὲν κατὰ χώραν οὐδέποτε ἐκβληθεῖσα ὑπὸ τῆς λατινικῆς, ὑπέκλυψε δ' ὅμως πρὸ τῆς ὁμῆς τῆς νεωτέρας καὶ ἰσχυροτέρας ἰταλικῆς γλώσσης καὶ ἐθνότητος, ἀνατρέπει διερωτώμενος ποῦ καὶ πῶς θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν νεωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων αὐτῶν δυνάμεων τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ Ἑθνότητος. Ἐφ' ὅσον, λέγει, εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 535-1071

1. Ἰδ. ἀνωτ. σ. 503.

2. B. Budinszky, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache, Berlin 1881 σ. 46.

3. Π.χ. ὁ *πυργία*, *addi* = ἄλλη, *annazzia* = ναυσία, ὁ *κλέφτα*, ἡ *φίλα*, *διαφάγωει* = διαφαύει, *εφίλασα*, *φρέα*, *χαλιπό*, *χίμαρο*, *νήπιο*, *ποδάργα*, *λίθο*, *στέο*, *δέσαι* = δέσαι κλπ.

4. Ἰδ. καὶ ἀνωτ. σ. 503.

5. « Nun! δὲ πλὴν Τάραντος καὶ Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως ἐκβαρβαροῦσθαι συμβέβηκεν ἅπαντα, καὶ τὰ μὲν Λευκανοὺς καὶ Βρετιοὺς κατέχειν, τὰ δὲ Καμπανούς. Καὶ τοὺτους λόγῳ, τὸ δ' ἀληθές Ῥωμαίους, καὶ γὰρ αὐτοὶ Ῥωμαῖοι γεγόνανσι ».

6. Ἐνθ' ἀν., σ. 44 καὶ 46.

μ.Χ. ἡ Ἰταλία καὶ ἰδίως ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία ἐτέθησαν ὑπὸ ἑλληνικὴν διοίκησιν καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ 733 τόσον ἡ Σικελία ὅσον καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία ὑπῆχθησαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι φανερόν ὅτι θὰ ἦτο ἀδύνατον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ ἑλληνικὴ, ἥς ἡ παρουσία μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ μέχρι τοῦ 535 μ.Χ.¹ Πρέπει νὰ υποθέσωμεν μᾶλλον, συνεχίζει, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς ἐνισχύθη ἐκ τῆς παρουσίας ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς δικαστικῆς, διοικητικῆς κλπ. ἐξουσίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν: « Und dass dies wirklich der Fall ist, erfahren wir aus den Italograeca des X. XI. XII. Jarh., wodurch die griechische Sprache als sehr verbreitet nachgewiesen wird » (σ. 445). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, καταλήγει, καὶ φυσικὸν εἶναι νὰ υποθέσωμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως βεβαιοῦται, ὅτι νέοι ἄποικοι ἐγκατεστάθησαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ. Οἱ νέοι αὐτοὶ ἄποικοι ἐνίσχυσαν τὸ ἐξ ἀρχαίων χρόνων ἐπιβιοῦν ἑλληνικὸν στοιχεῖον, τὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποίου προδίδουν ἀρχαῖοι (φίλα, κλέφτα, ἐφίλασα κλπ.), τῶν ὁποίων φορεῖς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι οἱ νεώτεροι αὐτοὶ ἄποικοι.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Χατζιδάκι, διατυπωθεῖσα εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ γνώσεις περὶ τῆς ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ ἑλληνικῆς ἦσαν εἰσέτι περιορισμέναι καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μόλις ἤρχιζε τότε καὶ δὴ καὶ ὠδήγει εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα, ταλαντεύεται βεβαίως κατ' ἀρχάς, ὅπως εἶναι φυσικόν, μεταξὺ πραγματικῆς ἀποδείξεως καὶ θεωρητικῆς συλλήψεως, διὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἐν συνεχείᾳ κλιμακῶδως ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ νὰ ὁλοκληρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐξόχων ἔργων τοῦ G. Rohlfs καὶ τῶν συμβολῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ἐρευνητῶν².

Ὁ Χατζιδάκις δὲν παρέλειπεν εὐκαιρίαν διὰ νὰ προσάγῃ στοιχεῖα ἐνισχύοντα τὴν θεωρίαν του, ἅτινα μάλιστα πολλάκις συνεπλήρωσε κατὰ τὰς συγκεντρωτικὰς ἀναδημοσιεύσεις τῶν ἐγκατασπάρτων διατριβῶν του. Οὕτως ἐν Ἀθηνᾶς 3 (1891) σ. 257 (= MNE 1, 94-95) γράφει: « Ὁμοίως ἡ

1. Τὴν ἐπιγραφικὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Χατζιδάκι ἐνίσχυσε βραδύτερον ὁ G. Rohlfs διὰ προσαγωγῆς πλουσιωτέρου ἐπιγραφικοῦ ὕλικου, δημοσιευθέντος μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Einleitung' ἰδ. G. Rohlfs, Griechen und Romanen in Unteritalien, Genève 1924, σ. 82 κἑξ.

2. Τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῆς διαλέκτου διευκολύνει νῦν τὰ μέγιστα ἡ ὑπὸ τοῦ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci πραγματοποιηθεῖσα λαμπρὰ ἔκδοσις τῶν Testi Neogreci di Calabria, Palermo 1959. Διὰ τῆς μνημειώδους ταύτης ἔκδόσεως τίθεται ἀμέσως εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐρευνητῶν πλουσιώτατον ἀξιώπiston γλωσσικὸν ὕλικόν, ἱκανὸν νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωῖταλικῆς ἀπὸ πάσης παρερμηνείας.

μεσημβρινή Ἰταλία διὰ τοῦ ὁ κλέφτα ἀντὶ ὁ κλέπτας (Bona Pellegr. 28), ἡ φίλα αὐτόθι 24, ἡ φιλομένα αὐτόθι 251, ἐφίλασα ἀντὶ ἐφίλησα, ὅπως θαυμαστῶς ἀναμνησκέει τὸ τοῦ Θεοκρίτου: ἔστι καὶ ἐν κενεοῖσι φιλάμασι..., ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡ χοῖσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς γλώσσης λαλουμένης ἐν Ἰταλίᾳ ὑπῆρξε συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος». Ἐπίσης συμπληρῶν ἐν MNE 1, 650-651 παλαιότεραν διδασκαλίαν του περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῶν διαλεκτικῶν ἰδιωμάτων διὰ τὴν ὀρθογράφειν τῶν εἰς -πουλλος, -πουλλα, -πουλλον, πουλλι κλπ. παρατηρεῖ: «Καὶ αἱ τῶν Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων διὰ-λεκτοὶ διδάσκουν ὅτι οὐδὲν κοινὸν τῷ πουλλι καὶ πουλάρι· διότι καὶ ἐν ταύταις τὸ διπλοῦν λλ διαστέλλεται ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ἁπλοῦ, οὕτως ὥστε τὸ μὲν ἁπλοῦν λ μένει ἀπαθές, τὸ δὲ διπλοῦν τρέπεται εἰς γλωσσικὸν dd. Ἐντεῦθεν λέγεται ἐν Ἰταλίᾳ πουλάρι μὲν μεθ' ἁπλοῦ ἀπαθοῦς λ, ἀλλὰ πουδάδα, πουδάκι, πουδδάδα, ὅπως καὶ μαδάι καὶ παδδηγάρι καὶ φοίδδο = (ψύλλος) καὶ βάδδω... κλπ.»¹. Ἐν ἔτει 1907 ἀναδημοσιεύων ἐν MNE 2, 480 κῆξ. τὴν εἰς Morosi νεκρολογίαν του, ἐπαναλαμβάνει ἐν συνθέσει ὅσα ἔν τε τῇ Ἀθηνᾶ (2, 697 κῆξ.) καὶ τῇ Einleitung (σ. 442 κῆξ.) περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς ὑπεστήριξε, μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ τῷ 1890 ὑπεστήριξε μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως, δύναται τῷ 1907 νὰ ὑποστηρίξῃ ὡς ἀναγκαῖον ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα: «Ἄν τις λάβῃ ταῦτα πάντα ὑπ' ὄψιν, τότε, νομίζω, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον λαλουμένη ἐν Ἰταλίᾳ».

Ταῦτα πάντα δύο δεκαετηρίδας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρώτου ἔργου τοῦ G. Rohlfs, Griechen u. Romanen in Unteritalien (1924). Πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ἀπονέμει τὸν δίκαιον ἔπαινον ὁ Χατζιδάκις, κρίνων αὐτὸ ἐνθουσιωδῶς ἐν BZ 25 (1925) 373 κῆξ. Τὸν Ἑλληνα καθηγητὴν ἱκανοποίησεν ἡ ἐμφάνισις ἔργου, ὅπερ κατὰ ὑποδειγματικὴν ἐπιστημονικὴν πληρότητα ἀπεδείκνυνε ὡς ὀρθὰ ὅσα ὁ ἴδιος ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ὑπεστήριξε. Τὸ ὕλικόν ὅπερ προσεκομίζετο νῦν ἦτο ἀσυγκρίτως ἀφθονώτερον τοῦ ἰδικοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη θέσις ἐθμελιούτο ἐπὶ πολὺ εὐρυτέρου πεδίου. Διὸ οὐδεμίαν πικρίαν φαίνεται αἰσθανόμενος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, χωρὶς καὶ νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του, σημειοῦται εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Rohlfs, ὅτι ἡ ἀποψις ὅτι αἱ γλωσσικαὶ νησίδες τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀνάγονται κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος «tauchte sie hie und da nicht nur bei Dilettanten, sondern auch bei ernsthaften Gelehrten (z. B. Franc. Trinchera, Tomna Morelli) auf, ohne dass je freilich der geringste Versuch gemacht worden wäre,

1. Ἰδ. καὶ Γλωσσολογικὰς Μελέτας 1, 159 καὶ Γλωσσολογικὰς Ἐρεῦνας 1, 476.

eine solche Verknüpfung historisch und Sprachlich zu rechtfertigen »¹.

Ἐναντι τῆς ἐκδήλου αὐτῆς παραλήψεως μνείας τῆς ἰδικῆς του σημαντικῆς προσφορᾶς ὁ Χατζιδάκις ἠρκέσθη νὰ σημειώσῃ ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως ὑπὸ τοῦ Witte τῆς Κατωϊταλικῆς διαλέκτου « entstand in gelehrten Kreisen ein langer Streit über die Frage: ob diese griechisch sprechenden Leute eine ununterbrochene Fortsetzung der alten Griechen Unteritaliens bildeten oder ob sie von den im Mittelalter und in der Zeit der türkischen Eroberung Griechenlands nach Italien geflüchteten Griechen herkommen. Pott, Morosi und andere Gelehrte haben letzteres, *Referent ersteres angenommen und verteidigt* »².

Τούτων οὕτως ἐχόντων προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Ἡ πατρότης τῆς θεωρίας τῆς « συνεχείας » ἀνήκει εἰς τὸν Χατζιδάκιν ἢ τὸν Rohlfs; Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκολος. Ὁ Χατζιδάκις ἔθηκε τὰ στερεὰ θεμέλια ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψώθη τὸ λαμπρὸν ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Rohlfs. Ὁ Χατζιδάκις συνέλαβεν, ὑπέδειξεν, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν τότε εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ δυνατοτήτων καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι:

1) Πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι διάλεκτοι κατέληξαν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς τὴν Κοινήν, πλὴν τῆς ἐν Τσακωνίᾳ καὶ σήμερον λαλουμένης. Ὅπως λοιπὸν εἰς τὰς λοιπὰς παλαιὰς Δωρικὰς χώρας, ἦτοι εἰς τὴν Κρήτην, Πελοπόννησον κλπ. δὲν λαλεῖται ἡ ἀρχαία Δωρική, εἰ καὶ οὐδέποτε ἐπῆλθεν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς διακοπὴ τῆς παραδόσεως τῆς ζώσης γλώσσης, οὕτως ἡδύνατο νὰ διασωθοῦν μὲν ἀρχαίῳθεν οἱ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας νὰ λαλοῦν δ' ὅμως ὄχι τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ τὴν κοινήν καὶ δὴ σήμερον τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ μετὰ προσφορᾶς βεβαίως νέας καὶ ὄχι ἀρχαίας. Κατὰ ταῦτα

1. Μόνον ἐν σ. 75 σημ. ἀναφέρει ὁ Rohlfs τὰ ἑξῆς: Skeptisch bleibt nur... und G. N. Hatzidakis, der mehrfach die Schwachen, auf ungenügenden Einblick in die griech. Sprachentwicklung beruhenden Beweispunkte der Morosichen Theorie angreift und selbst auf Grund der archaischen Züge dieser Mundarten sich für directe Anknüpfung an die Antike aussprechen möchte ».

2. BZ 25 (1925) 373. Παρὰ ταῦτα ἔτη πολλὰ βραδύτερον, τῷ 1947, ἔγραψε καὶ πάλιν ὁ Rohlfs ἐν τῇ μελέτῃ του Griechischer Sprachgeist in Süditalien, σ. 11: « Da man bis vor 20 Jahren der Meinung war, dass diese Sprachenklaven erst in byzantinischer Zeit (nicht vor dem 10 Jahrhundert) entstanden sein, hat man ihnen keine besondere Bedeutung beigelegt ». Ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔζη τότε, ἀλλὰ καὶ ἂν ἔξη πάλιν δὲν θὰ ἐξέφραζε πικρίαν. Θὰ ἤρκει εἰς αὐτὸν ἡ ικανοποίησις ὅτι ὅ,τι αὐτὸς ὑπεστήριξε πρὸ ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Σχολὴ του ἐδέχετο ἔκτοτε καὶ ἐχρησιμοποιοίε ὡς ἐπιστημονικὸν δίδαγμα, ἐπιστοῦτο νῦν καὶ ἐξ ἄλλης πλευρᾶς καὶ δὴ καὶ ἐπὶ ὕλικού, ὅπερ δὲν εἶχε οὗτος τότε εἰς τὴν διάθεσιν του καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ἀνδρὸς δυναμένου νὰ ἔχη αὐθεντικὴν ἐγκυρὸν γνώμην.

δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ τὸ καὶ σήμερον ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ Ἱταλῶν ἐπιστημόνων, παλαιὸν παρατήρημα τοῦ Fr. Aug. Pott, καθ' ὃ ἡ Κατωῖταλικὴ καὶ Νεοελληνικὴ διάλεκτος δὲν συνεχίζει παλαιὰν γλωσσικὴν παράδοσιν.

2) Ὅπως περὶ τῶν σημερινῶν διαλέκτων ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν προκειμένου, οὕτω καὶ περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς εἶναι ἀναντίλεκτον ὅτι τύποι καὶ λέξεις φέρουσαι τὸν παλαιὸν διαλεκτικὸν χαρακτήρα καὶ περισωθεῖσαι μόνον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀποδεικνύουν ὅτι « ἡ μετὰ μεγάλου πατάγου ὡς ἀναντίλεκτος διατυμπανισθεῖσα ἐρήμωσις καὶ ἔπειτα νέα τῶν χωρῶν τούτων ἐποικήσις ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξελέγχεται ἱστορικῶς ψευδής ».

3) Δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ ἡ ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ τοῦ Budinszky ἄποψις ὅτι τὴν διάλεκτον ἐκόμισαν εἰς Ἱταλίαν ἐλληνόφωνοι Ἀλβανοὶ εἰς χρόνους ὑστεροβυζαντινοῦς. Ἡ σημερινὴ διάλεκτος εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Italograeca, χαρακτηριστικὰ δὲ στοιχεῖα αὐτῆς εἶχον παύσει ἀπὸ μακροῦ ὄντα ἐν χρήσει εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἥτο κατὰ ταῦτα ἀδύνατον νὰ εἶναι φορεῖς τούτων ἐλληνόφωνοι ἄποικοι, ἐγκατασταθέντες τυχὸν εἰς Ἱταλίαν εἰς χρόνους ὑστεροβυζαντινοῦς.

4) Τὸ προβαλλόμενον χωρίον τοῦ Στράβωνος VI 253 πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὡς μὴ ἀποκλείον τὴν εἰς ὠρισμένας περιοχὰς διατήρησιν τῆς ἐλληνικῆς.

5) Ἐπιχώριοι ἐλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ III, IV, V καὶ VI αἰ. μ.Χ. ἀποδεικνύουν κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς τὴν συνεχῆ παρουσίαν Ἑλλήνων καὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς.

6) Ἀπὸ τοῦ VI μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰ. μ.Χ. ἡ χώρα διατελεῖ ὑπὸ ἐλληνικὴν διοίκησιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν ἦτο δυνατόν λοιπὸν κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς νὰ σιγηθῇ ἡ ἐλληνικὴ.

7) Κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς ὑπαγωγῆς τῆς χώρας ὑπὸ Βυζαντινὴν κυριαρχίαν ἡ χρῆσις τῆς ἐλληνικῆς ἐνισχύθη ἐκ τῆς παρουσίας ἐλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς διοικητικῆς, δικαστικῆς κλπ. ἐξουσίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν.

8) Κατὰ τὸν VIII καὶ IX αἰ. μ.Χ. ἐνεκα τῆς εἰκονομαχίας πλήθη μοναχῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων μετέβησαν εἰς τὴν ἀπηλλαγμένην τῶν ἀγώνων τούτων Ἱταλίαν, ἀάπολλαι ἐλληνικαὶ μοναὶ καὶ μικραὶ ἀποικίαι ἰδρύθησαν ἐκεῖ οὕτω δὲ ἐνισχύθη τὸ ἰθαγενὲς ἐλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ γλῶσσα του. Ἀπόδειξις τὰ ὑπὸ Ζαμπελίου, Spata, Cusa ἐκδοθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ X αἰ. κξ.

Μίαν τριακονταπενταετίαν μετὰ τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας τοῦ Χατζιδάκι ἐμφανίζεται ὁ G. Rohlfs. Κατὰ τὸν διαρρέυσαντα χρόνον δὲν εἶχε σημειωθῇ πρόοδος εἰς τὴν ἔρευναν τῆς διαλέκτου. Μόνοι πηγαὶ μελέτης τῆς διαλέκτου παρέμεναν κυρίως τὰ ἔργα τοῦ Morosi, ἐνθα καὶ ἡ ὁμώνυμος

θεωρία, καὶ τοῦ Pellegrini. Ἡ θεωρία Χατζιδάκι ἐπ' εὐκαιρίᾳ διατυπώθεισα καὶ ἐπ' εὐκαιρίαις μόνον ἔκτοτε ὑπ' αὐτοῦ υποστηριζομένη, ἀνευ ειδικῆς ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος, δὲν ἦτο ἀμέσως προσιτὴ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν διάλεκτον, οἵτινες, ὡς ἦτο φυσικόν, προσέφευγον εἰς τὸ πλούσιον ὕλικόν τοῦ ἔργου τοῦ Morosi καὶ εἰθίζοντο πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν. Ἄλλως τε οὐδεὶς εἰδικὸς ἐρευνητὴς ἡσχολήθη καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα συστηματικῶς περὶ τὸ ζήτημα. Δὲν εἶναι λοιπὸν πλήρως ἀντίθετον πρὸς τὰ πράγματα τὸ συχνάκις ἐπαναλαμβάνόμενον ὅτι πρὸ τοῦ Rohlfs κρατοῦσα θεωρία ἦτο ἡ τοῦ Morosi. Καὶ βεβαίως ἡ θεωρία αὕτη ἡδύνατο νὰ ἦτο ἡ κρατοῦσα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἡ ἄλλη θεωρία, ἡ τοῦ Χατζιδάκι, δὲν ἦτο παροῦσα καὶ δὲν ἀνέμενε τὴν ἀξιολόγησίν της.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐνεφανίσθη ὁ Gerhard Rohlfs. Ὁ ἐπιστήμων οὗτος ἦτο ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνδεδειγμένος νὰ διαλευκάνῃ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωϊταλικῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου. Μύστης τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, εἰδικὸς ἐρευνητὴς τῶν ρωμανικῶν γλωσσῶν, γνώστης τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς, εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον ἐπιστημονικὸν ὀπλισμὸν διὰ νὰ ἐξετάσῃ ἱστορικῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς συμβιώσεως τῶν δύο τούτων γλωσσῶν εἰς τὴν Νότιον Ἰταλικὴν Χερσόνησον. Πρὸς τοῦτο παρέμενεν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ, ἦλθεν εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τοὺς λαλοῦντας, συνέλεξε πλούσιον γλωσσικὸν ὕλικόν καὶ ἐμελέτησε τόσον τὴν ἑλληνικὴν ὅσον καὶ τὰς γειτνιαζούσας ἰταλικὰς διαλέκτους. Ἐπὶ πλέον ἔθηκε ὑπὸ αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον πᾶσαν ἱστορικὴν μαρτυρίαν καὶ τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν, ὡς αὕτη προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν λοιπῶν γραπτῶν μνημείων, γλωσσαρίων, ἐγγράφων κλπ. Ἀγλαὸς καρπὸς τῆς μακρᾶς προσπάθειάς τοῦ Rohlfs προέκυψε σειρὰ βιβλίων καὶ μελετῶν, τὸ Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν καὶ ἡ Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς διαλέκτου. Διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν τούτων ὁ Rohlfs ὄχι μόνον ἐπεβεβαίωσεν ὅσα ὁ Χατζιδάκις εἶχεν ὑποστηρίξει, ἀλλὰ καὶ ἠύρνε κατὰ πολὺ τὴν βάσιν τῆς θεωρίας τῆς «συνεχείας» καὶ κατέστησε ταύτην ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἀπρόσβλητον.

Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Rohlfs κατὰ καιροὺς κεφαλαιωδῶς διατυπωθέντων συμπερασμάτων τῶν ἐρευνῶν του, παρατίθημι τὰ ἀκόλουθα :

1) Κατὰ τὸν 1 μ.Χ. αἰ. πιστοὶ ὁ Στράβων τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τοῦ Ρηγίου. Ἡ ἀνατολικὴ Σικελία διετεθήρσε καθ' ὅλους τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

2) Ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἐκ κατακομβῶν ἐπιγραφαί, τὸ Χριστιανικὸν κίνημα ἐνίσχυεν ἐν τινι βαθμῷ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Κάτω Ἰταλίας.

3) Οὐδεμία ἀπόδειξις δύναται νὰ προσκομισθῇ πείθουσα ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπεκράτει ὡς λαϊκὴ γλῶσσα εἰς τὴν νότιον Καλαβρίαν ἡ λατινικὴ. Αἱ σήμερον λαλούμεναι ἐκεῖ ρωμανικαὶ διά-

λεκτοὶ δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μεσαιωνικοῦ νεοεκρωμανισμοῦ.

4) Εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ν. Καλαβρίας διακρίνει τις σήμερον τὴν ποσοτικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων. Ἡ σπάνις τοπωνυμίων εἰς -απο καὶ -ετο ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν Ν. Καλαβρίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν Ρωμαίων ἐποίκων ἦτο πολὺ περιορισμένος.

5) Οὐδεμία ἄλλη νεοελληνικὴ διάλεκτος (ἐξαιρέσει τῆς τσακωνικῆς) ἐμφανίζει τὸ ὑψηλὸν ποσοστὸν τῶν ἀρχαϊσμῶν, τοὺς ὁποίους ἐμφανίζει ἡ διάλεκτος τῆς Καλαβρίας.

6) Τὰ ἐκ τῆς λατινικῆς δάνεια εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Καλαβρίας εἶναι παλαιότερα τοῦ V μ.Χ. αἰῶνος¹.

7) Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ τόπων ἔνθα ἐλαλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ ἦτο πολὺ μεγαλύτερος κατὰ τοὺς προσηγηθέντας αἰῶνας. Ὅσον ἀνέρχεται τις πρὸς τὸν Μεσαίωνα τόσον μεγαλύτερα προκύπτει ἡ ἔκτασις τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς περιοχῆς εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας. Ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς διεισδύσεως ἑλληνικῶν λεξιλογικῶν καταλοίπων καὶ ἐξ ἄλλων γλωσσικῶν κριτηρίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀκόμη περὶ τὸ 1000 μ.Χ. εἰς ὁλόκληρον τὸ νότιον ἥμισυ τῆς Καλαβρίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὅτι εἰς τὴν Νότιον Ἀπουλίαν (μέχρι τῆς γραμμῆς Τάραντος-Βρινδησίου) πρέπει νὰ ὑφίσταντο πολὺ ἰσχυραὶ ἑλληνικαὶ μειονότητες.

8) Ἡ ἐν Καλαβρίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ (ὅπως ὅλαι αἱ σημεριναὶ ἑλληνικαὶ διάλεκτοι) ἐμφανίζει τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐξελίξεως πρὸς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, ἔχει ὅμως τόσον πολλοὺς ἀρχαϊσμοὺς καὶ ἐν μέρει ἀρχαῖα διαλεκτικὰ στοιχεῖα, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ προκύψῃ διὰ τὴν κατ' ἀδιάκοπον συνέχειαν παράδοσιν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἡ ἑλληνικὴ τῆς Ἀπουλίας ἐμφανίζει ὀλιγώτερα ἀρχαῖκὰ χαρακτηριστικά, πρέπει ὅμως καὶ περὶ ταύτης νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὴ ἡ ἀδιάκοπος συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς παραδόσεως².

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάπτυξις ἐκρίθη ἀναγκαία διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι ἡ προβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Χατζιδάκι ἐπὶ ζητήματος τόσον σημαντικοῦ ἀποτελεῖ ἀπαράκαμπτον ἐπιστημονικὸν καθήκον, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ δειχθῇ ἀκόμη ὅτι διὰ τῆς προβολῆς ταύτης οὐδόλως μειοῦται ἡ ὑψηλὴ ἐκτίμησις πρὸς τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν προσφορὰν τοῦ Gerhard Rohlfs.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην τοῦ κ. Σ. Καρατζᾶ. Προλαμβάντως λέγομεν ὅτι καὶ αὕτη προωθεῖ σημαντικῶς τὸ ζήτημα τῆς καταγω-

1. Δι' 1-6 ἰδ. G. Rohlfs, *Autochthone Griechen oder byzantinische Grazität*, Halle 1929 σ. 57-58.

2. Δι' 7-8 ἰδ. τοῦ αὐτοῦ, *Griechische Sprachgeist in Suditalien*, München 1947 σ. 11.

γῆς τῆς Κατωϊταλικῆς, ὑπὸ πολλῶν δὲ εἰδικῶν ἐκρίθη μέχρι τοῦδε ἐπαινετικῶς. Ἀντίρροησις θὰ ἡδύνατο νὰ ἐγερθῇ ὡς πρὸς τὸν τίτλον τοῦ ἔργου : « L'origine des dialectes Néo-grecs de l'Italie méridionale ». Διὰ τῶν dialectes ἦτοι διὰ τῶν πληθυντικῶς ἐφ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον δέχεται ἀποδείξεις, ἀς προσήγαγεν ὁ Rohlfς διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν συγγένειαν τῆς ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ λαλουμένης, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ κοινὴν ἀρχαίαν καταγωγὴν καὶ κοινὰ βασικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλωσσικὰς νησίδας¹.

Τὴν διατριβὴν τοῦ κ. Καρατζᾶ διακρίνει αὐστηρὰ μεθοδολογικὴ συνέπεια. Τὴν βασικὴν του θέσιν ὅτι ἡ ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ συνεχίζει ἀδιάκοπον ἀρχαίαν παράδοσιν στηρίζει εἰς ἱστορικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐπιχειρηματολογίαν. Τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως τῆς θέσεώς του προτάσσει δύο εἰσαγωγικά κεφάλαια· εἰς τὸ πρῶτον ἐπιχειρεῖ σύντομον ἀνασκόπῃσιν τῶν μέχρι τοῦδε προταθεισῶν θεωριῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν καταγωγὴν τῆς γλώσσης τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν γλωσσικῶν νησίδων (σ. 17-25)· εἰς τὸ δευτέρον εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον « Questions de méthode » (σ. 26-39) ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει κυρίως τὴν ἀπρόσβλητον ἐπιστημονικῶς θέσιν, ὅτι προκειμένου νὰ διακριθῶσιν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν καταγωγὴν νεοελληνικῆς τινος διαλέκτου, ἀνάγκη νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα, ἅτινα τυχὸν ἐμφανίζει, διότι ταῦτα καὶ μόνον δύνανται νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρχαῖα στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας δυνάμενα νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς προβυζαντινά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσιν ἄλλως ἢ ὡς ἀποδεικνύοντα τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς παραδόσεως εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιοχάς. Εἰς τοιαῦτα στοιχεῖα στηριζόμενοι ὑποστηρίζομεν π.χ. ὅτι ἡ διάλεκτος τοῦ Πόντου συνεχίζει ἐν τινι μέτρῳ ἐπιτοπίαν ἰωνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν ἢ ὅτι ἡ Τσακωνικὴ διάλεκτος συνεχίζει τὴν Νεολακωνικὴν².

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κυρίων κεφαλαίων τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Καρατζᾶ φέρει τὸν τίτλον « Les arguments historiques » (σ. 40 κἑξ.). Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τῆς διατριβῆς συζητεῖ κυρίως τὰς πληροφορίας Βυζαντινῶν συγγραφέων περὶ μετοικεσίας Ἑλλήνων ἀποίκων ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ γλωσσικὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα συνάγει ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ κ. Parlangeli. Ἡ πληροφορία τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας, καθ' ἣν ἐπὶ βασιλείᾳ Μαυρικίου (588) « ἡ τῶν Πατρῶν πόλις μετακίσθη ἐν τῇ Καλαβρῶν χώρα τοῦ Ρηγίου » ἐν ἀνα-

1. Σ. 252 : « Le Grec des deux îlots sud-italiens offre une unité évidente ».

2. Ἐκ παραδρομῆς ὁ κ. Καρατζᾶς γράφει (σ. 36) : « le laconien moderne » ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ « néo-laconien ».

φορᾷ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρέθα σημειούμενον ὅτι ἐν ἔτει 806 « ἡ Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς πατρίδος ἡμῶν, μετοικία ἀπὸ τῆς Καλαβρῶν πόλεως τοῦ Ρηγίου ἀνεκομίσθη εἰς τὸ ἀρχαῖον πόλισμα τῶν Πατρῶν », δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλωσσικὴν νησίδα τῆς Ἀπουλίας, ἣς κυρίως τὴν καταγωγὴν ἔρευνᾷ ὁ κ. Parlangeli. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς γλωσσικῆς νησίδος προκειμένου, ἥτοι τῆς ἐν Καλαβρία, ἡ πληροφορία δὲν δύναται, κατὰ τὸν κ. Καρατζᾶν, νὰ ἔχη ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λαλεῖται εἰς τὴν δυσπρόσιτον ὄρεινὴν περιοχὴν τοῦ Aspromonte, ἐνῶ τὸ Χρονικὸν ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαταστάσεως Πατρῶν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ρηγίου¹.

Στηριζόμενος εἰς τὴν σύγχρονον ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἔρευναν ὁ κ. Καρατζᾶς ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ρηγίῳ ἐγκατασταθέντων Ἑλλήνων ἀποίκων ἐκ Πατρῶν θὰ ἦτο σημαντικὸς οὔτε ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παραμονὴ τῶν θὰ ἦτο μακρὰς διαρκείας. Οὕτως ἐξηγεῖται διατί τὸ Ρήγιον δὲν ἐξηλληνίσθη. Ἡ σήμερον ἐν Καλαβρία λαλουμένη ἑλληνικὴ, ἥτις, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Rohlf, παλαιότερον ἐλαλεῖτο εἰς πολὺ εὐρύτεραν περιοχὴν, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Πατρῶν λαλούμενα Πελοποννησιακὰ ἰδιώματα, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἐκκινούμεντες ἀπὸ τὰς πληροφορίας τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν καταγωγὴν τῆς διαλέκτου.

Περαιτέρω ὁ κ. Καρατζᾶς (σ. 61 - 77) συζητεῖ λεπτομερῶς ἄλλα χωρία Βυζαντινῶν συγγραφέων, τὰ ὁποῖα ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ὁ Parlangeli. Ἐν τινι τούτων γίνεται λόγος περὶ ἀποίκων ἐξ Ἡρακλείας τοῦ Πόντου, οἵτινες ἐνῴκησαν τὴν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Καλλιπόλιν, ἐν ἄλλοις περὶ ἀποστολῆς, ὁμοῦ μετὰ Βυζαντινῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, Ἀρμενίων καὶ δοῦλων εἰς τὸ θέμα τῆς Λαγγοβαρδίας. Ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν κριτικὸν ἔλεγχον τὰ χωρία ταῦτα. Ὑποστηρίζει εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὅτι δὲν ἔχομεν σήμερον Ἑλληνοφώνους ἐν Καλλιπόλει ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὴν γλῶσσαν τῶν πρὸς τὴν ἐν Ἀπουλίᾳ λαλουμένην, οὔτε ἄλλως τε ἡ σημερινὴ διάλεκτος τῆς Ἀπουλίας ἐμφανίζει συγγενειὰν τινα θεμελιώδη πρὸς τὴν διάλεκτον τοῦ Πόντου. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, παρατηρεῖ ὅτι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ μετὰ βυζαντινῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀποσταλέντες Ἀρμένιοι καὶ δοῦλοι ἦσαν ἑλληνοφῶνοι, οὗτοι δὲν θὰ ἐνεφάνιζαν γλωσσικὴν ὁμοιογένειαν, ἄλλως τε ἦσαν μόνον ἄνδρες καὶ κατὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσουν αἰσθητικῶς γλωσσικῶς

1. Ὁ κ. Καρατζᾶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σημάσις τῆς λ. « χώρα » ἐν τῇ φρ. τοῦ Χρονικοῦ « ἐν τῇ Καλαβρῶν χώρᾳ τοῦ Ρηγίου » διαφωτίζεται διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀρέθα « ἀπὸ τῆς Καλαβρῶν πόλεως τοῦ Ρηγίου » (Καρατζᾶς, σ. 60, σημ. 2).

εἰς ἀλλόγλωσσον περιοχὴν. Τέλος ἡ ἐγκατάστασις τούτων εἰς τὸ θέμα τῆς Λαγγοβαρδίας καὶ δὴ καὶ εἰς ὠρισμένας πόλεις, ἀσχέτους πρὸς τὴν σημερινὴν ἑλληνόφωνον περιοχὴν τῆς ὀρεινῆς Ἀπουλίας, δηλοῖ κατανομήν τούτων καὶ εὐκολον ἀφομοιώσιν των ὑπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀνασκοπήσεως συνάγει ὁ κ. Καρατζᾶς τὸ τελικὸν συμπέρασμα, ὅτι μόνον ἡ μελέτη τῆς γλώσσης τῶν σημερινῶν ἑλληνοφόνων δύναται νὰ δώσῃ τὴν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς των.

Ἐρχόμεθα οὕτως εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον « Les arguments linguistiques » (σ. 78-227) κεφάλαιον τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Καρατζᾶ, τὸ καὶ βασικὸν τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει δύο ζητήματα α) τὸ τῆς προφορᾶς διπλῶν συμφώνων ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Κάτω Ἰταλίας (σ. 78-143) καὶ β') ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον « Questions de vocabulaire » (σ. 144-227), ὁ κ. Καρατζᾶς ἐξετάζει κυρίως σειρὰν λέξεων, τὰς ὁποίας παραθέτει ὁ Rohlfs ἐν Scavi linguistici, σ. 107-108 πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἥτοι διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἴτε ἔνεκα τῆς φωνητικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως εἴτε διότι μόνον ἐξ Ἰταλίας μαρτυροῦνται, ἀποδεικνύουν τὴν ἀδιάκοπον ἐν τῇ χώρᾳ ἑλληνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Τὸ τμήμα τοῦτο τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ περισσότερον. Βασίζόμενος οὗτος ἐπὶ πολὺ πλουσιωτέρου τοῦ τοῦ Rohlfs ὕλικου ὑποβάλλει εἰς κοριτικὸν ἔλεγχον τὸ λεξιλόγιον τοῦτο καὶ ἀποδεικνύει πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι πολλάκις νὰ στηρίζεται ἡ ἔρευνα εἰς τοιαῦτα τεκμήρια. Ἐν τισιν αἱ ἀποδείξεις τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀποτελοῦν μικρὰς ὥραιας μονογραφίας, ὅπως προκειμένου περὶ τῆς λέξεως *κάφαλλον* (σ. 171 κῆξ.) καὶ τοῦ λεξιλογικοῦ συστήματος τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχ. *σακός* - *σηκός* (σ. 206 κῆξ.).

Κέντρον βαρύτητος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀποτελεῖ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ὧς ἄνω κεφαλαίου ἐν ᾧ οὗτος ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς παρουσίας τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἑλληνικὰς γλωσσικὰς νησίδας τῆς Κάτω Ἰταλίας (σ. 78 κῆξ.). Ἐκκινῶν ἐκ τοῦ ἀναμφισβητήτου γεγονότος ὅτι κοινὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδεικνύουν ὡς συγγενῇ ἀμφοτέρα τὰ κατωῖταλικά ἰδιώματα¹, προβάλλει τὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν θεωρίαν τῆς « συνεχείας », ἡ προφορὰ ἐν τοῖς ἰδιώμασι τούτοις τῶν διπλῶν συμφώνων. Ἀποδεικνυομένου ὅτι τὸ φωνητικὸν τοῦτο φαινόμενον εἶναι προβυζαντινόν, ἡ ὅλη « βυζαντινὴ » θεωρία παραμένει ἔκδητος.

1. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἰδιῶμα τῆς Ἀπουλίας εἶναι τὸ ὀλιγώτερον συντηρητικὸν καὶ ὀλιγώτερον ἀρχαῖκον τοῦ τῆς Καλαβρίας, ἐρμηνεύεται εὐκόλως ἱστορικῶς καὶ δὲν ἀνατρέπει τὴν βάσιν τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἰδ. G. Rohlfs, *Autochtone Griechen oder byzantinische Gräzität*, σ. 175 καὶ *Historische Grammatik*, σ. 243 κῆξ.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως αὐτοῦ ὁ κ. Καρατζᾶς ἀκολουθεῖ ὑγιᾶ μεθοδολογικὴν πορείαν. Ἐν τῷ τμήματι τοῦ κεφαλαίου τῷ ἐπιγραφομένῳ « Les consonnes géminées » (σ. 79 κξ.) καταγράφει τοὺς τόπους καὶ ἐξετάζει τὰς περιπτώσεις ὑφ' ἃς ἐμφανίζονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ, συμφωνεῖ δὲ πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ φαινόμενον συνιστᾷ ἀρχαῖσμον τῶν διαλέκτων ἐν αἷς ἐμφανίζεται. Ἀκολουθεῖ τὸ τμήμα τοῦ κεφαλαίου τὸ φέρον τὸν ὑπότιτλον « Sur l'histoire de redoublement des consonnes en Grec d'Italie » (σ. 87 κξ.). Παραλλήλως πρὸς τὴν γνωστὴν τάσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς νὰ ἀπλοποιῇ τὰ διπλᾶ σύμφωνα, ἣτις ἐμφανίζεται λίαν σαφῆς εἰς τὰς ἀττικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ III π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐπιδίδει ἕκτοτε, ἐμφανίζεται ἐκ παραλλήλου, ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐποχῆς, μία ἄλλη τάσις, μαρτυρουμένη ἐπιγραφικῶς καὶ ἐκ τῶν πατύρων, καθ' ἣν διπλοῦν σύμφωνον ὑποκαθίσταται εἰς τὴν θέσιν παλαιοῦ ἁλοῦ συμφώνου. Τὴν δευτέραν ταύτην τάσιν μαρτυροῦν τὰ σημερινὰ διπλωτικά ἰδιώματα καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ εἰς τὰς αὐτὰς περιπτώσεις. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ εἰκὼν, ἣν ἐμφανίζει ἡ φωνητικὴ τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων, ἀντικατοπτρίζει τὴν διπλὴν τάσιν τῆς μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς, ἥτοι τὴν ἀπλοποίησιν ἀφ' ἑνὸς τῶν διπλῶν συμφώνων καὶ ἀντιθέτως ὅχι μόνον διατήρησιν τῶν παλαιῶν διπλῶν συμφώνων, ἀλλὰ καὶ ὑποκατάστασιν ἐν πολλοῖς τούτων εἰς τὴν θέσιν παλαιῶν ἁλῶν. Ἡ δευτέρα αὕτη τάσις ἐπεκράτησε εἰς μίαν περιφερειακὴν ζώνην, εἰς ἣν τοῦτο μὲν ἐξηκολούθησαν προφερόμενα τὰ παλαιὰ διπλᾶ σύμφωνα, τοῦτο δέ, ἔνεκα φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν λόγων, ἐδημιουργήθησαν νέαι περιπτώσεις προφορᾶς διπλῶν συμφώνων. Μόνον δὲ τὰ διπλωτικά ταῦτα νεοελληνικά ἰδιώματα παραλαμβάνουν τὰ ἐκ ξένων γλωσσῶν δάνεια μετὰ τῶν τυχόν διπλῶν αὐτῶν συμφώνων.

Ἡ κατωῖταλικὴ ἑλληνικὴ, ἀνήκουσα εἰς τὰς διπλωτικὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους ἐμφανίζει καὶ τὰ κατὰ κληρονομίαν διπλᾶ σύμφωνα, καὶ νέα διπλᾶ μεταγενεστέως ἀναπτυχθέντα ἐκ διαφόρων λόγων. Ἄν ἡ θεωρία τοῦ Parlangeli (καθ' ἣν ἡ σημερινὴ Κατωῖταλικὴ προῆλθεν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν πλέων ἑτεροκλίτων στοιχείων ἅτινα ἀπρκίσθησαν εἰς Ἰταλίαν εἰς χρόνους βυζαντινοῦς) ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀποδείξεις πειθούσας ὅτι εἰς Καλαβρίαν καὶ Ἀπουλίαν ἦλθον κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον Ἕλληνες ἄποικοι, προερχόμενοι κατὰ πλειονότητα ἐκ τόπων ἔνθα καὶ σήμερον προφέρονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα. Τοιαῦτα ὅμως ἐνδείξεις ἱστορικαὶ δὲν ὑπάρχουν, ἀλλ' ἀντιθέτως πᾶσαι αἱ πηγαί, ἃς ἐπικαλεῖται ὁ Parlangeli, ποιοῦνται λόγον περὶ ἀποίκων προερχομένων ἐκ περιοχῶν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τοὺς τόπους ἔνθα προφέρονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα.

Μετὰ τὴν ἀδεδείσιστον λογικῶς θέσιν ταύτην ὁ κ. Καρατζᾶς ἔρχεται ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ παλαιὰ ἑλληνόφωνος περιοχὴ τῆς Νοτίου Ἰταλίας ἀνήκει εἰς τὴν περιφερειακὴν γλωσσικὴν ζώνην, ἣτις τοῦτο μὲν δι

ἀρχαϊόθεν τὴν προφορὰν τῶν παλαιῶν διπλῶν συμφώνων, τοῦτο δὲ εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἕνεκα διαφορῶν λόγων ἀνέπτυξε νέα διπλὰ σύμφωνα. Πρὸς τοῦτο ἀνατρέχει εἰς τὰς ἐγγωρίους ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν προσάγει παραδείγματα δεικνύοντα ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἐκ Τάραντος τοῦ δ' καὶ γ' αἰ. π.Χ., ἥτοι ἐποχῆς καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ ἀπλοποίησις τῶν συμφώνων, σημειοῦν τὰ διπλὰ σύμφωνα. Ἐν συνεχείᾳ παρατηρεῖ ὅτι τὰ σημερινὰ διπλωτικά ἰδιώματα οὔτε τὴν ὅλην παλαιὰν Δωρικὴν περιοχὴν καλύπτουν οὔτε μόνην ταύτην, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ φαινόμενον ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κοινῆς ἔκτασιν μὴ συνδεομένην πλέον πρὸς τὴν γλωσσογεωγραφικὴν περιοχὴν τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Ἐκ τῶν ἐν τῷ 14ῳ τόμῳ τῶν *Inscriptions Græcæ*, ἔνθα καταχωρίζονται αἱ ἐκ τῆς ἑλληνοφώνου Ἰταλίας ἐπιγραφαὶ Δωρικαὶ καὶ μή, ὁ συγγραφεὺς ἀντλεῖ πλείστα παραδείγματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν αἰώνων, ἐν οἷς σημειοῦνται τὰ διπλὰ σύμφωνα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, παρατηρεῖ ὁ κ. Καρατζᾶς, δὲν ἐνδιαφέρει ἂν ὁ ἀρχαῖσμος τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφώνων εἶναι δωρικῆς προελεύσεως, ἂν ἐξακριβρίζεν ἢ ὅχι τὴν ἀρχαίαν διάλεκτον τοῦ Τάραντος· τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι εἶναι παλαιός, προβυζαντινός, ὅτι εἶναι κοινός εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλωσσικὰς νησίδας καὶ ὅτι εἶναι αὐτόχθων. Τὸν αὐτόχθονα χαρακτήρα τοῦ φαινομένου μαρτυροῦν: α') ἡ γενικότης του εἰς τὰς δύο νησίδας, μὴ δυναμένη νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς «βυζαντινῆς» θεωρίας, β') τὰ τεκμήρια τῶν ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τῆς Νοτίου Ἰταλίας δὲν ἠκολούθησε τὴν ἐν τῇ Κοινῇ ἀναπτυχθεῖσαν τάσιν τῆς ἀπλοποιήσεως τῶν συμφώνων, γ') τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἰσόγλωσσοι τοῦ ἀρχαῖσμου ἐμφανίζουν σχετικὴν γεωγραφικὴν συνοχήν, ἐντὸς τῆς περιφερειακῆς ζώνης τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ τάσις τῆς ἀπλοποιήσεως τῶν συμφώνων, μαρτυρουμένη ἀπὸ τοῦ III αἰ. π.Χ., ἐξηπλώθη καὶ ἐκράτησε μόνον εἰς τὰ κεντρικὰ καὶ βόρεια τμήματα τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς καὶ ὅτι πάντως κατὰ τὸν IX μ.Χ. αἰ. εἶχεν ἀσφαλῶς συντελεσθῇ.

Οὕτως ὁ κ. Καρατζᾶς περιάγει εἰς δύσκολον θέσιν τὸν κ. Parlangeli. Ὁ τελευταῖος ὑποχρεοῦται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεώς του νὰ ὑποδείξῃ ἓκ ποίας ἑλληνικῆς περιοχῆς εἰσῆλθῃ ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς τὴν Κ. Ἰταλίαν ἐν χρόνοις βυζαντινοῖς, ἐκτὸς ἂν ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ ἀρχαῖσμος οὗτος ἐξακριβρίζε γενικῶς τὴν ἑλληνικὴν, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὑποστηρίζει ὅτι ἐπετεύχθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἰταλίας. Ἐπιτυχῶς ὡσάτως ἀνατρέπει ὁ κ. Καρατζᾶς (σ. 115 κἑξ.) τὴν γνώμην τοῦ H. Pernot¹ ὅτι τὸ διπλοῦν τ ἐν τῷ Κατωῖταλικῷ *σπίττα* <*σπίνθα*

1. Introduction à l'étude du dialecte Tsaconien, σ. 123 καὶ Hellénisme en Italie meridionale ἐν *Studi italiani di filologia classica* N.S. 13 (1936) σ. 179.

ἀνήκει εἰς τὴν διάλεκτον Πελοποννησίων ἀποίκων οἷτινες παλαιότερον προέφερον διπλοῦν θ.

Ἀκολουθεῖ τὸ ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον : *Datation des « innovations » en matière de redoublement des consonnes* τμήμα τοῦ κεφαλαίου (σ. 121 κἑξ.). Τῶν ρημάτων εἰς -ano, -eno, -ino, -ono τὸ διπλοῦν ν εἰς τὰ διπλωτικά ἰδιώματα, ἐρμηνεύει ὁ κ. Parlangèli ὡς « νεωτερισμόν », σημαντικὸν διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεύνης του. Ἀντιθέτως ὁ κ. Καρατζᾶς, ἀκολουθῶν παλαιότεραν διδασκαλίαν τοῦ Χατζιδάκι¹, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι παλαιόν, συνιστῶν προβυζαντινὸν ἀρχαῖσμόν καὶ κατὰ ταῦτα εἶναι ἐναντίον καὶ ὅχι ὑπὲρ τῆς θέσεως Parlangèli, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ φαινομένου ἀναγομένου εἰς τὸν ἀποκλίνοντα ἐκείνον τύπον τῆς Κοινῆς, ὅστις διεμορφώθη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς.

Ἀντιθέτως τὸ φαινόμενον ὅπερ ἐμφανίζουν ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀπουλίας καὶ τὸ Καρπάθιον, ἥτοι ἡ ἀφομοίωσις τοῦ συμπλέγματος ντ εἰς τι, παρατηρουμένη κυρίως εἰς τὸ γ' πληθ. πρόσσωπον τῶν ρημάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν συντακτικῇ συνεκφορᾷ, εἶναι πράγματι « νεωτερικόν ». Δι' ἐμπεριστατωμένης ἐρεύνης ὁ κ. Καρατζᾶς ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ φαινομένου οὐχὶ παλαιότερου τοῦ ΙΖ' αἰ. καὶ ὅτι ἡ παρουσία του ἐν τῇ Ἀπουλίᾳ ἀφ' ἐνός, τῇ Καρπάθῳ, τῇ Κάσσω, καὶ τῇ Κύπρῳ ἀφ' ἑτέρου δὲν δηλοῖ ἱστορικὴν σχέσιν, ἀλλ' ἀπλῶς φωνητικὴν παραγωγὴν βασιζομένην εἰς τὸν κρατοῦντα εἰς τὰς διαλέκτους ταύτας παλαιὸν νόμον τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφώνων.

Ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποδεικτικῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ἀρίστης μεθοδολογικῆς θεμελιώσεως τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ὁ κ. Καρατζᾶς ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων ἐν τῇ ἑλληνικῇ τῆς Κάτω Ἰταλίας, εἶναι κατὰστασις κληρονομηθεῖσα καὶ διατηρηθεῖσα αὐτόθι κατ' ἀδιάκοπον προφορικὴν παράδοσιν μέχρι σήμερον. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ θεμελίωσις τῆς ἀποδείξεως τῆς « συνεχείας » ἐπὶ τοῦ φωνητικοῦ τούτου φαινομένου εἶναι ἐπαρκὴς διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν « βυζαντινὴν » θεωρίαν καὶ ὅτι, κατὰ ταῦτα, ἡ μελέτη τοῦ κ. Καρατζᾶ προάγει θετικῶς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωῖταλικῆς ἑλληνικῆς.

Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα δύο τελευταῖα κεφάλαια τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν. Τὸ πρῶτον (σ. 228 κἑξ.) φέρει τὸν τίτλον « *Considérations sur les apports postérieurs à l'ancienne couche* ». Τίθεται τὸ ζήτημα ἂν, παρὰ τὴν ἀποδεδειγμένως ἀδιάκοπον γλωσσικὴν παράδοσιν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν γλωσσικῆς περιοχῆς, ἦν καθιστοῦν ἀναντίλεκτον οἱ διατηρηθέντες ἀρχαῖσμοι, ἀποκλείεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἄλλαι μεταγενέστεραι γλωσσικαὶ ἐπιδράσεις, ποικίλαι κατὰ περιοχάς, ἔδωκαν τὴν σημερινὴν

διὰ νὰ ἐπαναλάβω τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Gerhard Rohlfs, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀπορρίπτονται ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν γλωσσικῶν ἀρχῶν καὶ δὴ καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευνητῶν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι μεγάλοι ἐρευνηταὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης καὶ θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης ὡς ὁ Theodor Benfey χαρακτηρίζουν τὴν ἐλληνικὴν ὡς τὴν «*anerkannt vollendesten aller Sprachen*»¹.

Τρεῖς Appendices κλείουν τὸ ἔργον τοῦ κ. Καρατζᾶ. Εἰς τὸν πρῶτον (σ. 257 κξ.) παραθέτει οὗτος ἐνδιαφέροντα κείμενα ἐκ τῶν διπλωτικῶν ιδιωμάτων τῆς Καλαβρίας, τῆς Ἀπουλίας, τῆς Κύμης τῆς Εὐβοίας, τῆς Κύπρου, τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Χίου, τὰ ὁποῖα ὑπομνηματίζει γλωσσικῶς, κατὰ τρόπον διαφωτίζοντα τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς λαμβάνει χώραν τὸ φαινόμενον τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφῶνων. Εἰς τὸν δεύτερον (σ. 302 κξ.) παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως τοῦ Ott. Santarangelò τοῦ ἔργου τοῦ M. S. Briggs, *Nel Tallone d'Italia*, ἵνα ὁ ἀναγνώστης σχηματίσῃ ἰδέαν περὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ὑφ' αἷς ἔζησαν μέχρι καὶ πρό τινος οἱ κάτοικοι τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Εἰς τὸν τρίτον (σ. 308 κξ.) παραθέτει δύο αὐτόγραφα ἐλληνοφῶνων κατοίκων τῆς Ἀπουλίας. Ἀκολουθοῦν τέλος δύο πίνακες λέξεων, εἰς ἐλληνικὸς (σ. 315 κξ.) καὶ εἰς λατινικὸς (σ. 329 κξ.).

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς ὅρους τῆς προκηρῦξεως τοῦ διαγωνίσματος εἰς μνήμην Γ. Χατζιδάκι, ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ προάγεται ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ δὴ καὶ ἐπὶ ζητήματος ἐξόχως ἐνδιαφέροντος, διὸ καὶ προτείνεται εὐχαρίστως ἡ ἀπονομὴ εἰς αὐτὸ τοῦ πρώτου βραβείου.

Εἰς τὸ διαγώνισμα εἰς μνήμην Γ. Χατζιδάκι μετέχει, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ὁ γυμνασιάρχης κ. Χ. Παπαχριστοδούλου καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς πραγματείας αὐτοῦ «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ιδιωμάτων*», ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ (1958) τοῦ Δωδεκανησιακοῦ Ἀρχείου. Μετ' αὐτῆς συνυποβάλλει τὴν πραγματείαν «*Οἱ παραγωγικὲς καταλήξεις στὰ διαλεκτικὰ ἰδιώματα τῆς Ρόδου*» ἀνάτυπον ἐκ τοῦ δευτέρου τόμου (1956) τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ, ἣτις δὲν κρίνεται ἐνταῦθα, ὡς μὴ ἐμπίπτουσα εἰς τοὺς ὅρους προκηρῦξεως τοῦ διαγωνίσματος.

Διὰ τῆς πραγματείας «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ιδιωμάτων*» ὁ κ. Παπαχριστοδούλου, γνωστὸς ἤδη μελετητὴς τοῦ ιδιώματος τῆς Δωδεκανήσου καὶ δὴ τῆς Ρόδου, προσφέρει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν συστηματοποίησιν τῆς κλίσεως τοῦ ιδιώματος τούτου. Τὸ Δωδεκανησιακὸν ἰδίωμα ἔχει ἀπασχολήσει καὶ ἄλλους μελετητάς, ἡ μέχρι

1. Ἰδ. E. d. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, σ. 3.

τοῦδε ἔρευνα δ' ὅμως περιορίζεται κυρίως εἰς τὴν φωνητικὴν, ἐπ' εὐκαιρία δὲ μόνον καὶ εἰς τὴν μορφολογίαν. Διὰ τοῦτο τὸ κρινόμενον ἔργον, περιγραφὸν καὶ συστηματοποιοῦν πᾶν κλιτὸν στοιχεῖον τῶν ροδίων ιδιωμάτων, ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν θετικὴν προσφορὰν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς μελέτης τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων, ἐκ τῶν βασικῶν σκοπῶν τοῦ διαγωνίσματος εἰς μνήμην τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ἐρεύνης τῆς Νέας Ἑλληνικῆς.

Ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Παπαχριστοδούλου ἐξ 108 σελ. διαιρεῖται εἰς τρία μέρη.

Α) Εἰσαγωγὴ σ. 9-12. Ἐν αὐτῇ μετὰ σύντομον τοποθέτησιν τῶν ιδιωμάτων τῆς Ρόδου ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ λοιπὰ νεοελληνικὰ ιδιώματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸ καθόλου δωδεκανησιακόν, ἀκολουθεῖ ἐπαρκὴς ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία. Εἰς τὰς παραπομπάς του ἀναγράφει κακῶς ὁ συγγραφεὺς τὸ ὄνομα τοῦ Χατζιδάκι δι' -η, οἶονεὶ διορθῶν τὸν ἰδρυτὴν τῆς Νεοελληνικῆς Γλωσσολογίας, κατὰ παράβασιν δὲ τῆς γενικῶς κρατούσης ἀρχῆς, καθ' ἣν τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων παρατίθενται ὡς ταῦτα ἀναγράφονται ὑπὸ τῶν ιδίων. Ἐπίσης τὴν βραχυγραφίαν Λεξ. Ἀρχ. κακῶς ἐρμηνεύει ὡς: Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον παράρτημα « Ἀθηνᾶς » 1-6^Α. Τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι ἐν τοῖς τόμοις τῆς Ἀθηνᾶς 26-30 ἔχουσι δημοσιευθῇ ὡς παραρτήματα τοῦ περιοδικοῦ τούτου τὰ ὑπ' ἀριθ. α-ε τεύχη τοῦ Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου, ἔτι δὲ δύο ἀνεξάρτητοι τόμοι τοῦ Ἀρχείου τούτου ἀριθμούμενοι ὡς Ε καὶ Σ. Ὡσαύτως ἀναφέρων τὴν « Νεοελληνικὴν σύνταξιν » τοῦ Α. Τζαρτζάνου παραπέμπει εἰς τὴν Α' ἔκδοσιν τοῦ ἔργου Ἀθῆναι 1928, ἐνῶ τοῦτο ἔχει ὡς γνωστὸν καὶ δευτέραν ἔκδοσιν εἰς δύο τόμους 1946, 1953.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς πραγματείας ἀποτελεῖται ἐξ ἑξ̄ κεφαλαίων ἐν οἷς ἐξετάζονται κατὰ σειρὰν 1) τὸ ἄρθρον 2) ὀνόματα ἥτοι εἰσαγωγὴ εἰς τὴν κλίσιν τῶν ὀνομάτων ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ 3) κλίσις τῶν ὀνομάτων ἰσοσύλλαβα-ἀνισοσύλλαβα 4) ἐπίθετα 5) ἀριθμητικὰ 6) ἀντωνυμιαί. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ὅμως ἐγκαταλείπει τὴν εἰς κεφάλαια διαίρεσιν, ἐν ὑποτίτλοις δὲ ἐξετάζει ὑφ' ἑν̄ ζητήματα ἀσυνδύαστα ἥτοι εἰς μὲν τὸ πρῶτον τμῆμα τὴν κλίσιν τοῦ ρήματος εἰς δὲ τὸ δεύτερον πάντα τὰ ἄκλιτα μέρη τοῦ λόγου.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ὁ συγγραφεὺς λησμονῶν ἐνίοτε ὅτι ἐξετάζει μορφολογίαν μετατίθεται εἰς ζητήματα καθαρῶς συντακτικά. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ, ἐνθα ἐξετάζονται τὰ ἐπίθετα, παρατίθεται ἐν σ. 47 ὁ τρόπος συγκρίσεως « πῶς γίνεται ἡ σύγκρισις ». Ἡ ἑξέτασις τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὴν Γραμματικὴν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκφρασις τῆς συντακτικῆς ταύτης σχέσεως δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ μορφολογικοῦ τινος στοιχείου ἀλλὰ διὰ συνεκφορᾶς, ἀποτελεῖ σφάλμα μεθοδολογικόν. Εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἀναφέρονται ὀρθῶς αἱ διὰ παραγωγικῶν στοιχείων ἐπιτυγχανόμεναι σημασιολογικαὶ ἔννοιαι ὑποκορισμοῦ ἢ μεγεθύνσεως. Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ

ἐν σελ. 56, ἔνθα ὑπὸ τὸν ὑπότιτον ἀλληλοπαθῆς (δηλ. ἀντωνυμία) ἀναφέρονται μὲν οἱ διάφοροι τρόποι ἐκφράσεως τῆς σχέσεως τῆς ἀλληλοπαθείας, οὐδεμία δὲ ἀντωνυμία αὐτοῦ τοῦ εἵδους δίδεται, ἅτε ἀνυπαρκτος.

Ἐν σελ. 64 τοῦ δευτέρου μέρους τῆς πραγματείας του μετατίθεται πάλιν ἀπὸ τῆς μορφολογίας εἰς τὴν σύνταξιν· χοῖσις ἐνεστῶτος μὲ σημασίαν ἀορίστου, χοῖσις β' ἀντὶ τοῦ γ' ἐν. προσ. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σελ. 66, ἔνθα τὴν μορφολογικὴν ἐξέτασιν τῆς ἐξαφανισθείσης, ἄρα ἀνυπαρκτοῦ εὐκτικῆς, ὑποκαθιστᾷ ἡ παρὰθεσις τρόπων ἐκφορᾶς τῆς ἐννοίας τῆς εὐχῆς. Πβ. καὶ σελ. 67.

Χωρὶς λόγον παρεμβάλλει ἐνίοτε φράσεις ἐκ τοῦ ἰδιώματος μὴ ἀναγκαίως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μορφολογίας του, ὡς π.χ. ἐν σελ. 52, 26, 81.

Ἄλλως βεβαίως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὅταν τοῦτο ἐπιβάλλεται ὡς π.χ. ἐν σελ. 30, ὅπου διὰ τῆς παραθέσεως στίχων δημῶδων ῥιμάτων ἀποδεικνύεται ἡ διατήρησις ἐν τῇ γλώσῃ τοῦ λαοῦ μορφολογικῶν στοιχείων, ἅτινα ἄλλως τείνουν νὰ ἐκλείψουν. Καὶ ἐν σελ. 23, ἔνθα διὰ δημῶδων ῥιμάτων μαρτυρεῖται παλαιότερα χοῖσις τῆς γενικῆς.

Οἱ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιούμενοι γλωσσικοὶ ὅροι δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν. Οὕτω τὴν ἀποβολὴν τῶν συμφώνων β, γ, δ, παρατηρουμένην εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἰδίωμα, ὀνομάζει κῶφωσιν. Ὁ ὅρος οὗτος οὐχὶ μόνον δὲν χρησιμοποιεῖται καλῶς προκειμένου περὶ συμφώνων, ἀλλ' εἶναι προσέτι ἐσφαλμένος, καθ' ὅσον τὰ φωνήεντα μὲν δύνανται νὰ πάθωσιν καὶ κῶφωσιν, τὰ σύμφωνα ὅμως μόνον ἀποβολήν. *Κῶφωσις* καὶ *ἀποβολή* εἶναι ὅροι ἐπιστημονικῶς διάφοροι. Κακῶς ὡσαύτως χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος *σύμπτυξη*, δι' οὗ ὀρίζεται τὸ ἐξηπλωμένον εἰς τὸ ρόδιον ἰδίωμα φαινόμενον τῆς συναιρέσεως ἢ μᾶλλον, ὡς ὠνόμασε τοῦτο ὁ Χατζιδάκις τῆς *συγχωνεύσεως* τῶν δύο α εἰς ἁπλοῦν α. Ἐν σελ. 40 καλεῖ «*διπλόγενα*» τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα, ὧν μετεβλήθη τὸ γένος. Ὁ ὅρος θὰ ἤρμοζεν εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἀμφοτέρω τὰ γένη ἐχρησιμοποιούντο παραλλήλως ἐν τῷ ἐνικῷ. Τὰ παραδείγματα δὲν ἀποδεικνύουν τοιαύτην χοῖσιν.

Εἰς τὸ περὶ ῥήματος τμήμα τῆς διατριβῆς (σ. 91) πραγματεύεται ἐν κεφαλαίῳ τὴν χοῖσιν τοῦ εὐφωνικοῦ ν εἰς τὰ ρόδια ἰδιώματα: «Τὸ α' καὶ γ' πληθ. πρόσωπο τοῦ ἐνεργητ. ἐνεστ. τῶν βαρυτόνων, τὸ γ' ἐνικὸ καὶ τὸ α' καὶ γ' πληθ. πρόσωπο τοῦ παρατατικοῦ καὶ ἀορίστου παίρνουν εὐφωνικὸ ν στὸ τέλος. Τὸ ν αὐτὸ προφέρεται καθαρὰ ὅταν ἀκολουθεῖ ἄλλη λέξις, ἐνῶ ὅταν δὲν ἀκολουθεῖ δὲν ἀκούεται, τὸ τελευταῖο ὅμως φωνῆεν γίνεται λίγο ἀνοικτὸ μὲ ἔρρινη προφορά: «ἔγραψε», «ἔγραψέν του». Τὸ ἴδιο ν παίρνουν ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ παρατατικοῦ στὸ παθητικόν, τὸ γ' ἐνικόν, τὸ α' καὶ γ' πληθ. προσ. τοῦ ἀορ. στὴν ὀριστική, τὸ πρῶτον καὶ γ' πληθ. στὴν ὑποτακτική: «ἐστέκουντο, ἐστέκουντον κι' ἐμιλοῦσα». Ὑπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐνταῦθα εὐφωνικὸν ν κρύπτονται τρία γενετικῶς διάφορα ν. Πρῶτον τὸ

κληρονομηθὲν ν, ὅπερ εἶναι ληκτικὸν τῆς κληρονομηθείσης καταλήξεως (π.χ. *λύομεν, ἔλυον, ἔλυσαν* κλπ.). Δεύτερον τὸ γνωστὸν εὐφωνικὸν ν τοῦ γ' ἐνικοῦ προσ. τοῦ παρατατικοῦ π.χ. *ἔλυε(ν)*, καὶ τοῦ γ' πληθ. προσώπου τοῦ ἐνεργητ. ἐνεστ., π.χ. *λύουσι(ν)* κλπ. Τρίτον τὸ ἐντεῦθεν μεταδοθὲν εἰς τὰς λοιπὰς προσωπικὰς καταλήξεις ν. Ὁ κ. Χ. Παπαχριστοδοῦλου τὸ ν καὶ τῶν τριῶν τούτων περιπτώσεων ὀνομάζει εὐφωνικόν, βασιζόμενος ὅχι εἰς τὴν ἱστορικὴν γένεσιν, ἀλλὰ τὴν σύγχρονον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο δικαιολογεῖται, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐξετάζει ἱστορικῶς, ἀλλ' ἀπλῶς περιγράφει τὴν κίνησιν τοῦ ῥήματος εἰς τὸ σύγχρονον ῥόδιον ἰδίωμα. Ἐν τῇ περιπτώσει δ' ὅμως ταύτῃ εὐφωνικὸν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ μόνον τὸ ν τῶν ρηματικῶν καταλήξεων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν πτωτικῶν, ὅπερ οὗτος τοποθετεῖ ἐν παρενθέσει, ὑποδηλῶν οὕτω τὴν ὑπὸ ὠρισμένας περιστάσεις προφορὰν του, ἥτοι τὴν αὐτὴν ὥς καὶ εἰς τὸ ῥῆμα χρῆσιν. Σημειωτέον ὅτι ὅπως ἐξηπλώθη τὸ ν εἰς τὰς προσωπικὰς καταλήξεις, οὕτω καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ἐξαπλοῦται ἀναλογικῶς καὶ εἰς περιπτώσεις καθ' ἃς δὲν ἔχει ἱστορικὴν ἀφετηρίαν, π.χ. *κλήμα(ν)*, *πλῦμμα(ν)* κλπ.

Ὡσαύτως ἡ παρεχόμενη ἐρμηνεία τῆς νεωτέρας καταλήξεως τοῦ πληθυντικοῦ τῶν πρωτοκλίτων -ες δὲν μᾶς εὐρίσκει συμφώνους: « Ἀπεναντίας ἡ κατάληξις τοῦ πληθυντικοῦ τῶν πρωτοκλίτων ἀκολούθησε τὸ -ες τῶν τριτοκλίτων κι' ἔτσι εἶπαν: οἱ *κλέφτες*, οἱ *τιμές*, οἱ *κόρες* ἀντί: αἱ *τιμαί*, οἱ *κλέπται*, ἐπειδὴ τὸ -αι ἦταν κακόφωνο ἀφοῦ ἔχασε τὴν ἀρχαία προφορὰ του ». Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις ἔχει ἀναπτύξει ἀπὸ μακροῦ ὁ Χατζιδάκις διδάξας ὅτι μετὰ τὸν μονοφθογγισμόν τῆς διφθόγγου -αι καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐξέλιξιν τοῦ ἐκ ταύτης προελθόντος εἰς εἰς ε, τὸ εἰς τοῦτο τῆς καταλήξεως τῶν πρωτοκλίτων ἐθεωρήθη γυνὸν ἐναντι τῆς καταλήξεως -ες τῶν τριτοκλίτων, διὸ καὶ προσέλαβε κατ' αὐτὴν τὸ τελικὸν -ς. Ἄρα πρόκειται οὐχὶ περὶ κακοφωνίας, ἀλλὰ περὶ μετασχηματισμοῦ ὃν κατέστησαν ἀναγκαῖον προσηγηθεῖσαι φωνητικαὶ ἐξελίξεις¹.

Τὰ παρατηρήματά μας εἰς τὴν κρινομένην διατριβὴν τοῦ κ. Παπαχριστοδοῦλου θὰ ἡδύναντο οὕτω νὰ αὐξηθοῦν κατὰ πολὺ. Ἐν τούτοις ὅσα ἐνδεικτικῶς ἀνεφέρομεν σκοποὺν εἶχον ἀπλῶς νὰ δείξουν, ὅτι παρὰ τὴν ζωηρὰν ἔφεσιν τοῦ συγγραφέως, δὲν κατώρθωσεν οὗτος νὰ δώσῃ ἐν σύνολον ἐπιστημονικῶς ἀπικριβωμένον καὶ μεθοδικῶς κατατεταγμένον. Εἶναι τοῦτο φυσικόν, διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι ἐιδικὸς γλωσσολόγος, ἀλλ' ἄριστος ἐκπαιδευτικὸς, ὅστις διαθέτει τὸν χρόνον τῆς σχολῆς του εἰς θέμα ἀγαπητόν, τὴν μελέτην τοῦ ἰδιώματος τῆς γενετείρας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν διστάζομεν νὰ ἐπαινέσωμεν τὴν προσπάθειάν του ταύτην, τιμῶντες οὕτω τὸν ἄνδρα καὶ ἐνθαρρύνοντες αὐτὸν εἰς τὸ ἀξιόλογον ἔργον, ὅπερ ἐπιχειρεῖ,

μὲ τὴν σύστασιν νὰ προσέξῃ περισσότερον τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγάλου διδασκάλου του, ἱκανὴν νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ σφάλματα, ὥς τὰ ἀνωτέρω ἐνδεικτικῶς σημειωθέντα.

Τὴν ὥς ἄνω εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Κουρμούλη ἀποδέχεται ἡ Ἐπιτροπὴ, μετὰ συζήτησιν δὲ ἀποφασίζει ὅπως εἰς μὲν τὸν κ. Σταμ. Καρατζᾶν, συγγραφέα τῆς μελέτης «L'origine des dialectes Néo-Grecs de l'Italie méridionale» ἀπονεμηθῇ πρῶτον βραβεῖον μετὰ χρηματικοῦ ἐπάθλου δρχ. 8.000, εἰς δὲ τὸν κ. Χ. Παπαχριστοδούλου, συγγραφέα τῆς μελέτης «Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ἰδιωμάτων», ἔπαινος μετὰ χρηματικοῦ ἐπάθλου δρχ. 2.000.

Ἡ Ἐπιτροπὴ

Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, Εἰσηγητὴς

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Σ. ΚΟΡΡΕΣ